

FOI MEMO

Projekt Sidnr
Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom 1 (12)

Projektnummer no Uppdragsgivare
E13892 Länsstyrelsen Blekinge
Datum Memo nummer
2024-01-17 FOI Memo 8424

Författare
Maria Refors Legge

Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom

1 Inledning

Länsstyrelsen är den högsta civila totalförsvarsmyndigheten inom länet. Tillsammans med Försvarsmakten samordnar länsstyrelsen det civila och militära försvaret regionalt. I syfte att förhindra att egendom som har betydelse för totalförsvaret eller egendom av stor historisk eller kulturell betydelse, till följd av krigshandlingar, förstörs, eller på annat sätt förloras, får det beslutas att egendomen ska föras från den plats där den finns (exempelvis i museum, samlingar eller arkiv) till en annan plats. För att säkerställa att undanförel av Blekinge läns särskilt värdefulla arkivhandlingar, böcker, konstverk, natur- och kulturhistoriska föremål kan genomföras i händelse av krig vill Länsstyrelsen planlägga undanförel av dessa föremål. Det bör dock observeras att Länsstyrelsen i Blekinge inte ansvarar för undanförel av föremål som faller under någon annan aktörs ansvarsområde enligt förordningen (1993:243) om undanförel och förstöring (FUF) 2 § (jfr. FUF 3 §). Exempelvis ansvarar Marinmuseum i Karlskrona (som en del av Statens maritima och transporthistoriska museer) för planering av undanförel av arkivhandlingar, böcker, konstverk, natur- och kulturhistoriska föremål ska undanförel enligt FUF 2 §.

Då stor skada kan åsamkas kulturegendom innan de lagar som gäller vid krig blir tillämpliga vill Länsstyrelsen Blekinge utreda juridiska förutsättningar och ansvar vid undanförel i ett tidigt skede. Länsstyrelsen Blekinge har därför givit Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) i uppdrag att studera de rättsliga förutsättningar som finns att undanföra kulturegendom för att skydda dem mot verkningar av krig innan lagen (1992:1402) om undanförel och förstöring (LUF) 5 § är tillämplig, inklusive därmed förknippade ansvarsfrågor.

Detta memo är utformat utifrån Blekinge läns och Länsstyrelsen i Blekinges särskilda förutsättningar, bland annat mot bakgrund av närheten till Världsarvet Örlogsstaden Karlskrona. Förhoppningen är dock att utredningen som gjorts även kommer andra länsstyrelser och aktörer till nytta.

2 Syfte och metod

Syftet med detta memo är att skapa ett kunskapsunderlag för att bättre möjliggöra skydd av kulturegendom i samband med krig, krigsfara och andra utomordentliga förhållanden. Den konkreta fråga som besvaras är vilken möjlighet länsstyrelsen har att undanföra kulturegendom innan lagen om undanförel och förstöring är tillämplig samt vem som ansvarar för kulturegendomen om denna typ av ”tidiga” undanförel skulle genomföras.

Metoden som använts under arbetet med memot är den rättsdogmatiska metoden (även kallad juridisk metod). Den rättsdogmatiska metoden används för att konstatera vad som är *gällande rätt* på ett visst

Välj korrekt märkning enl. beslut

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

område eller med anledning av en viss frågeställning. Gällande rätt utkristalliseras i korthet genom ett studium av rättskällor, vanligtvis lagtext, förarbeten, rättspraxis och rättsvetenskaplig doktrin (dvs. artiklar, avhandlingar och böcker som skrivits av rättsvetare).¹

3 Undanförel med stöd av lagen om undanförel och förstöring

Enligt LUF 5 § får det beslutas att egendom av stor historisk eller kulturell betydelse ska föras från den plats där den finns till en annan plats. Anledningen till detta är att kulturegendom ofta skadas i krig, antingen medvetet eller genom skador när andra mål angrips.² De myndigheter som har en skyldighet att planera hur kulturegendom ska undanförel är enligt förordningen (1993:243) om undanförel och förstöring (FUF) 2 § Statens försvarshistoriska museer, Riksarkivet, Kungl. biblioteket, Riksantikvarieämbetet, Statens historiska museer, Nationalmuseum, Moderna museet, Statens musikverk, Naturhistoriska riksmuseet, Statens museer för världskultur, Statens maritima och transporthistoriska museer och Statens centrum för arkitektur och design. Enligt FUF 3 § ska varje länsstyrelse planlägga den undanförel i det egna länet som inte är planlagd enligt 2 §. Detta innebär att länsstyrelserna ansvarar för planering av undanförel av kulturegendom ifall den förvaras hos andra museer än de statliga museerna (t.ex. kommunala museer och museer som drivs av bl.a. stiftelser).

Syftet med undanförel, enligt lagen om undanförel och förstöring, är att förhindra att egendom som har betydelse för totalförsvaret eller egendom av stor historisk eller kulturell betydelse förstörel eller på annat sätt förloras till följd av krigshandlingar. Innan LUF 5 § blir tillämplig (dvs. innan regeringen beslutar att LUF 5-10 §§ ska tillämpas då Sverige befinner sig i krig eller krigsfara, se LUF 1-2 §§) råder ett normalläge då de lagar som reglerar flytt av kulturegendom i fredstid styr hur kulturegendom får flyttas samt vem som får ta initiativ till- och genomföra en flytt. Lagen om undanförel och förstöring är utformad som en fullmaktslag enligt regeringsformen (1974:152) 15 kap. 6 § (RF). Bestämmelserna som styr rätten att undanföra eller förstöra egendom kan enbart tillämpas om Sverige är i krig eller krigsfara, alternativt om det råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av att det är krig utanför Sveriges gränser eller av att Sverige har varit i krig eller krigsfara, jfr. LUF 1-2 §§.

Bestämmelserna om krig och krigsfara finns i regeringsformens femtonde kapitel. Vid tillkomsten av 15 kap. RF användes begreppet ”krig” och en utredning av begreppet gjordes.³ Utredningen kom fram till att en närmare definition av vilka slags handlingar eller händelser som ska anses innebära att krigstillstånd råder inte är möjlig eller lämplig att göra utöver att krig i regeringsformens mening alltid ska anses föreligga om riket är helt eller delvis ockuperat.⁴ Begreppet krigsfara kommenteras inte i förarbetena.⁵ Enligt förarbetena till 1974 års regeringsform ska reglerna om krig och krigsfara avgränsas så att de endast blir tillämpliga vid sådant krig eller sådan krigsfara som innebär att rikets territorium eller bestånd är hotade.⁶ Ytterst är det regeringen som, under s.k. konstitutionellt ansvar,⁷ beslutar att

¹ Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt? – om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1 u., Fritze, 1995, s. 213–218; Kleineman, Jan, *Rättsdogmatisk metod*, Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), Juridisk metodlära, u.2, Studentlitteratur, 2018, s. 33–ff. och Bernitz, Ulf, *Introduktion*, Bernitz, Ulf, Carlsson, Mia, Heuman, Lars, Leijonhufvud, Madeleine, Magnusson Sjöberg, Cecilia, Seipel, Peter, Warnling Conradson, Wiweka och Vogel, Hans-Heinrich (red.), *Finna Rätt*, u. 15, Norstedts Juridik, 2020, s. 30–32.

² McWilliams, Anna, *Kulturavrets betydelse i krig och konflikt: En diskussion om behov av kulturavrsforskning för totalförsvaret*, FOI-R--5362--SE, 2022, s. 10 f.

³ SOU 1972:15, *Ny regeringsform – Ny riksdagsordning*, bil. 4, s. 349-355.

⁴ SOU 1972:15, s. 349-355. Se även SOU 2023:75, *Stärkt konstitutionell beredskap*, s. 84 och Österdahl, Inger, *Krig eller fred: Om regeringsformens definition av krig*, SvJT, 2021, s. 261 f.

⁵ Jfr. SOU 2023:75, s. 84.

⁶ SOU 2008:125, s. 517.

⁷ Regeringen styr riket vilket innebär att den har både initiativtagande och verkställande uppgifter. Alla regeringens åtgärder i en eventuell kris- eller krigssituation kan dock bli föremål för granskning i efterhand enligt bestämmelser i regeringsformen och det är riksdagen som granskar regeringen och förvaltningen. Eftersom riksdagen är folkets främsta företrädare utgår all

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

Sverige befinner sig i krig eller krigsfara. Detta beslut får även effekter på tillämpningen av lagen om undanförel och förstörelse då LUF 1 § stipulerar att LUF 5-10 §§ ska tillämpas om Sverige befinner sig i krig. Om Sverige befinner sig i krigsfara eller det råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av att det är krig utanför Sveriges gränser eller av att Sverige har varit i krig eller krigsfara får regeringen föreskriva att LUF 5-10 §§ ska tillämpas.

På grund av att LUF 5 § blir tillämplig redan när regeringen föreskriver att 5-10 §§ ska bli tillämpliga enligt LUF 2 §⁸ och detta i stor utsträckning är ett politiskt ställningstagande, kan undanförel med stöd av LUF 5 § bli möjlig på ett förhållandevis tidigt stadium, eller åtminstone med sådan marginal att undanförel av kulturegendom kan ske under relativt ordnade former. Det finns dock en risk för att avhållsamhet eller senfärdighet från politiskt håll att fatta beslut om att Sverige befinner sig i krigsfara eller krig gör att undanförel enligt LUF 5 § initieras för sent med resultatet att värdefull kulturegendom skadas, försvinner eller förstörs.

Om lagen om undanförel och förstörelse, på grund av krig och krigsfarabegreppens vaga utformning, inte ger länsstyrelserna någon möjlighet att agera på ett så tidigt stadium som kanske vore nödvändigt, med tanke på undanföreluppdragets omfattning, är frågan om undanförel kan ske med stöd av annan lagstiftning. Detta avhandlas i avsnitt 4.2-4.3 nedan.

4 Flytt av kulturegendom

4.1 Vad är kulturegendom?

Termen kulturegendom återfinns i 1954 års Haagkonvention om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med tilläggsprotokoll I (TP I)⁹ samt i 1970 års UNESCO-konvention om åtgärder för att förbjuda och förhindra olovlig införel, utförelse och överlåtelse av äganderätten till kulturegendom.¹⁰ Eftersom Sverige tillträtt¹¹ (dvs. anslutit sig till) både Haagkonventionen och UNESCO-konventionen har Sverige förbundit sig att bland annat genom nationell lagstiftning garantera efterlevnaden av konventionerna.¹²

Med kulturegendom avses enligt Haagkonventionen art. 1 fast och lös egendom av stor betydelse för varje folks kulturarv, såsom minnesmärken, kyrkliga eller profana. Vidare avses minnesmärken av arkitektonisk, konstnärlig eller historisk art samt arkeologiska miljöer. Även grupper av byggnader som i sin helhet har historiskt eller konstnärligt intresse inkluderas samt konstverk, manuskript, böcker och andra föremål av konstnärligt, historiskt eller arkeologiskt intresse. I begreppet kulturegendom ingår även vetenskapliga samlingar och betydande samlingar av böcker eller arkiv eller reproduktioner av objekt som ovan beskrivits. Enligt artikeln ingår även byggnader vars huvudändamål är att vara

---

kontrollmakt från riksdagen. Den kontroll som här avses är konstitutionsutskottets granskning, missförtroendeförklaringsinstitutet och frågeinstitutet vilka tillsammans utgör det konstitutionella ansvaret. Se SOU 2005:104, s. 54 f. Jfr. Försvarshögskolan, Centrum för totalförsvaret och samhällets säkerhet, *Förutsättningar för krisberedskap och totalförsvaret i Sverige, Bilaga 2: Rättsliga förutsättningar för krisberedskap och totalförsvaret*, 2023, s. 15.

⁸ Ifall Sverige befinner sig i krigsfara eller det råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av att det är krig utanför Sveriges gränser eller av att Sverige har varit i krig eller krigsfara.

⁹ Konvention om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt jämte tilläggsprotokoll. Haag den 14 maj 1954.

¹⁰ För ett djupare resonemang om begreppet kulturegendom i förhållande till kulturarv m.m. se McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022, s. 10 f.

¹¹ Se Wienkonventionen om traktaträtten mellan stater och internationella organisationer eller internationella organisationer sinsemellan, art. 2 b) ”Genom vilken en stat på det internationella planet fastslår sitt samtycke till att vara bunden av en traktat.”

¹² Detta implementeras i Sverige exempelvis genom lagen om undanförel och förstörelse och kulturmiljölagen (1988:950) (KML).

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

förvarings- och utställningsplats för sådan lös kulturegendom som beskrivits ovan (vilket inkluderar museer, stora bibliotek, arkiv samt skyddsrum som kan ge skydd för lös kulturegendom).¹³

Begreppet kulturegendom förekommer sparsamt i svensk författningstext (dvs. svenska lagar, förordningar och föreskrifter) och det finns inte *en lag* som hanterar fast och lös egendom av det slag som beskrivs i 1954 års Haagkonvention om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt. Som uppdraget till FOI utformats kan den kulturegendom som är av intresse regleras av flera olika författningar, beroende på vilken aktör som under normala omständigheter förvaltar egendomen, samt om det gäller fast eller lös egendom, arkivhandlingar eller kyrkoföremål, etc. Det kan (bland annat)¹⁴ handla om arkivlagen (1990:782) (ArkivL), lagen (1998:1591) om svenska kyrkan (KyrkoL), museilagen (2017:563) (MuseiL) eller kulturmiljölagen (1988:950) (KML).

4.2 Befogenhet att initiera flytt av kulturegendom

4.2.1 Kulturegendom enligt olika lagar

Som nämnts ovan blir lagen om undanförel och förstöring först tillämplig i sin helhet då Sverige befinner sig i krig eller regeringen så beslutar om krigsfara råder (alternativt att det råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av att det är krig utanför Sveriges gränser eller av att Sverige har varit i krig eller krigsfara), se LUF 1-2 §§. Fram till dess styr de lagar som i fredstid reglerar flytt av kulturegendom hur kulturegendom får flyttas samt vem som får ta initiativ till och genomföra en flytt.

I fråga om kulturegendom som kan klassificeras som fornminnen eller fornfynd är det i första hand kulturmiljölagen som blir aktuell och om kulturegendomen exempelvis förvaras på ett museum blir museilagen tillämplig, se MuseiL 1 och 9 §§ samt KML 1 kap. 2 §. Om kulturegendomen utgörs av ett arkiv blir arkivlagen tillämplig och om arkivet förvaras hos svenska kyrkan blir även lagen om svenska kyrkan relevant, se ArkivL 1 § och KyrkoL 12 §. Frågan är dock vad som konkret går att utläsa ur dessa speciallagar vad gäller undanförel av kulturegendom i en situation som inte når upp till krig eller krigsfara (enligt regeringen), men som trots detta är tillräckligt allvarlig för att ansvarig myndighet (exempelvis länsstyrelsen) anser att man behöver påbörja undanförel. I avsnitt 4.2.1-4.2.4 diskuteras detta utifrån de identifierade speciallagarna.

4.2.2 Fornfynd

Kulturmiljölagen utgör den centrala svenska lagstiftningen när det gäller skydd av historisk kulturmiljö och äldre kulturföremål. I kulturmiljölagen finns bestämmelser om fornminnen, byggnadsminnen, Svenska kyrkans kulturminnen och utförel ur riket av vissa äldre kulturföremål.¹⁵ Kyrkliga kulturminnen har det mest långtgående skyddet i kulturmiljölagen,¹⁶ detta eftersom regleringen av kyrkliga kulturminnen även omfattar lös egendom, något som inte har något skydd enligt kulturmiljölagen förutom då det gäller fornfynd, se KML 2 kap. 3 §.¹⁷

Som avtalet mellan Länsstyrelsen Blekinge och FOI formulerats är det i första hand kulturmiljölagens regler om fornfynd som är av intresse då fastigheter och byggnader lämnats utanför uppdraget. Enligt

¹³ Jfr. SOU 2005:3, *Sveriges tillträde till 1995 års Unidroitkonvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål*, s. 16; prop. 2016/17:109, *Förstärkt skydd av kulturegendom vid väpnad konflikt och under ockupation*, s. 9. Se även McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022, s. 10 f.

¹⁴ Inom ramen för det här begränsade uppdraget har inte någon uttömmande granskning av eventuell speciallagstiftning som kan beröra kulturegendom gjorts och det är med andra ord möjligt att det finns relevant lagstiftning som påverkar vissa typer av föremål och vissa typer av aktörer som inte beaktats under författandet av detta memo.

¹⁵ Skyddet för fornminnen och fornfynd går tillbaka till Kungl. Maj:ts plakat och påbud den 28 november 1666 om gamla monumenter och antikviteter. Jfr. Bexhed, *Kulturmiljölagen i rättspraxis*, FT, 2020, s. 475.

¹⁶ SOU 1997:43, *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven*, s. 65 ff.

¹⁷ Det finns även vissa begränsade regler om utförel i KML 5 kap. 1-12 §§. Se bl.a. Adlercreutz, Thomas, *Kommentar till kulturmiljölagen (1988:950) 5 kap. 1-12 §§*, Karnov (JUNO), 2023.

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförelse av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

KML 2 kap. 3 § är *fornfynd* föremål som saknar ägare när de hittas och som påträffas i eller vid en fornlämning¹⁸ och som har samband med denna eller påträffas under andra omständigheter och daterats till före 1850.¹⁹ Som nämns ovan är skyddet för *kyrklig kulturegendom* mer långtgående än för övrig kulturegendom. Bestämmelserna i KML 4 kap. 1-18 §§ gäller kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. I princip krävs länsstyrelsens tillåtelse för alla typer av förändringar av såväl kyrkobyggnader²⁰ som förändringar och avyttringar av alla kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde, oavsett tillkomstår.²¹

Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till en kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad²² eller begravningsplats, ska förvaras och vårdas väl enligt KML 4 kap. 6 §. I varje församling samt i domkyrkor som står under egen förvaltning ska det finnas en förteckning över kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde enligt KML 4 kap. 7 §. Ett föremål i förteckningen får inte avyttras, repareras eller ändras, flyttas från den plats där det sedan gammalt hör hemma eller avföras från förteckningen utan länsstyrelsens tillstånd enligt KML 4 kap. 9 §. Vad som exakt avses med begrepp som ”ändras” och ”plats” i kulturmiljölagen är dock inte tydligt och förarbetena till lagen är inte tillräckligt tydliga för att några säkra slutsatser ska kunna dras i fråga om lagstiftarens avsikter.²³ Som ett led i den statliga tillsynen har Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen rätt att besikta kyrkliga inventarier enligt KML 4 kap. 10 §. Om det finns allvarlig fara för att ett föremål skadas, kan länsstyrelsen besluta att ta hand om det tills vidare eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. En sådan åtgärd måste dock föregås av samråd med den kontrollansvarige kontraktsprosten eller biskopen.²⁴ Det är tänkbart att KML 4 kap. 10 § skulle kunna innebära ett utrymme för länsstyrelserna att ta hand om kyrklig kulturegendom innan LUF 5 § blir tillämplig, ifall det på grund av ett yttre hot finns en allvarlig fara för att föremålen kan komma att skadas. Det är dock viktigt att understryka att det inte är klart i vilket skede eller på grund av vilka orsaker ett omhändertagande vore möjligt. Tydligare reglering saknas i både lag och förarbeten och några andra rättskällor (t.ex. rättspraxis) har inte kartlagts tillräckligt noggrant under författandet av detta memo för att det ska vara möjligt att ge några klara besked kring utrymmet som KML 4 kap. 10 § eventuellt innebär i denna fråga.

Enligt förordningen (2017:868) med länsstyrelseinstruktion (länsstyrelseinstruktionen) 1 § är länsstyrelserna statliga myndigheter vars uppgift det är att företräda regeringen i Sveriges län. Enligt KML 1 kap. 2 § och länsstyrelseinstruktionen 3 § pt. 7 ansvarar länsstyrelsen för det statliga kulturmiljöarbetet i länet. Enligt propositionen som ligger till grund för kulturmiljölagen bildar länsstyrelserna (tillsammans med Riksantikvarieämbetet²⁵ och de statliga museerna) ryggraden i den statliga kulturminnesvården.²⁶ Länsstyrelsen ska bland annat vara en pådrivande, initierande och kunskapsförmedlande kraft i samhället och gentemot den offentliga sektorn i övrigt.²⁷ Länsstyrelserna tar emot anmälningar om fornfynd enligt KML 2 kap. 5 § och undersöker platser där fornfynd påträffats enligt KML 2 kap. 8 §. Det är dock inte länsstyrelsen som beslutar om fyndfördelning, utan det är Riksantikvarieämbetet som enligt 2 kap. 17 § får överlåta statens rätt till fornfynd till ett museum som åtar sig att förvalta det på ett tillfredsställande sätt. Exakt hur begreppet ”tillfredsställande sätt” i kulturmiljölagens

¹⁸ Fornlämningar är spår efter mänsklig verksamhet. De kan till exempel utgöras av boplatser, gravfält, gruvor, kvarnar, kulturlager i medeltida städer. Se KML 2 kap. 1 § samt Riksantikvarieämbetet, *Fornlämningar*, www.raa.se, 2017, hämtad 2023-11-27.

¹⁹ Adlercreutz, Thomas, *Kommentar till kulturmiljölagen (1988:950) 5 kap. 1-12 §§*, Karnov (JUNO), 2023.

²⁰ Tillstånd krävs dock inte för förändring av kyrkobyggnader som tillkommit senare än år 1940, se KML 4 kap. 3 §. Se även Adlercreutz, Thomas, *Kommentar till kulturmiljölagen (1988:950) 4 kap. 3 §*, Karnov (JUNO), 2023.

²¹ Bexhed, *Kulturmiljölagen i rättspraxis*, 2020, s. 488.

²² Med annan kyrklig byggnad avses enligt 15 § föreskrifterna för kyrkliga kulturminnen (KRFS 2012:2) byggnad på begravningsplats eller kyrkotomt som invigts för Svenska kyrkans gudstjänster eller övriga kyrkliga handlingar, oavsett ägare.

²³ Se bl.a. prop. 1987/88:104, *om kulturmiljövård*; prop. 2016/17:109; SOU 2005:3 och SOU 1997:43.

²⁴ SOU 1997:43, s. 72.

²⁵ Enligt Riksantikvarieämbetets instruktion ska Riksantikvarieämbetet ha överinseende över och handlägga frågor om vård och bevarande av kulturmiljö, kulturminnen och kulturföremål. Se förordning (2007:1184) med instruktion för Riksantikvarieämbetet

²⁶ Prop. 1987/88:104, *Om kulturmiljövård*, s. 30.

²⁷ Prop. 1987/88:104, s. 30.

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

bemärkelse ska förstås är dock otydligt i rättskällorna och någon djupare undersökning av detta har inte rymts inom ramarna för detta uppdrag.

Riksantikvarieämbetets fyndfördelning innebär en överlåtelse av äganderätten²⁸ till föremålen.²⁹ Synsättet att det är äganderätten som överläts står i samklang med att museet frivilligt tar emot föremålet och att ett förmögenhetsrättsligt avtal träffas om de närmare villkoren.³⁰ Ett avtalsmoment är dock inte dispositivt³¹ i sammanhanget, nämligen att museet ska åta sig att ”för framtiden ta hand om föremålet”³² vilket innebär att museet inte får avhända sig föremålet.³³

Som indikeras i detta avsnitt omfattar kulturmiljölagen en hel del egendom som *inte* är relevant för FOI:s uppdrag visavi Länsstyrelsen i Blekinge (i första hand bestämmelser om fast egendom), men det är även så att många typer av egendom som omfattas av uppdragsformuleringen till FOI inte regleras i kulturmiljölagen utan i annan lagstiftning. Exempelvis finns bestämmelser om arkiv i arkivlagen som avhandlas i avsnittet 4.2.4 nedan. Dessutom kan hanteringen av vissa föremål regleras av fler än en lag. Vissa föremål som behandlas i kulturmiljölagen kan exempelvis även regleras av museilagen om de flyttas från fyndplatsen till ett museum genom Riksantikvarieämbetets fyndfördelning, se avsnitt 4.2.3 nedan.

4.2.3 Museilagen

Som nämns ovan kan de föremål som förvaras och förvaltas av svenska museer vara att betrakta som fornfynd enligt kulturmiljölagen, detta gäller dock inte alla museer och deras samlingar. Museer som exempelvis förvarar och vårdar modern konst eller samtida teknik har inte fornfyndsförvaltning som en del av sitt uppdrag, men även moderna samlingar utgör kulturegendom enligt Haagkonventionen och omfattas således av Länsstyrelsen i Blekinges uppdrag till FOI.

Enligt propositionen till museilagen är förvaltning av samlingar en kärnverksamhet för svenska museer och denna kärnverksamhet är i sin tur nära kopplad till både publik verksamhet (som är tillgänglig för allmänheten) och kunskapsuppbyggnad.³⁴ Samlingsförvaltningen handlar om att välja ut och införliva föremål i samlingarna (accession), om att registrera, vårda och konservera föremål och även om att gallra föremål som exempelvis är skadade eller inte längre behövs.³⁵ Enligt museilagen ska museerna sköta samlingarnas vård och bevarande och även löpande se över både tillförel och avhändande av föremål för att vidareutveckla och förädla samlingarna, se MuseiL 4, 6-9 §§.³⁶

Museilagen gäller för museer i det allmänna museiväsendet enligt MuseiL 1 §. För att en institution ska betraktas som ett museum krävs det att den bedriver en verksamhet som öppen för allmänheten och som förvärvar, bevarar, undersöker, förmedlar och ställer ut materiella och immateriella vittnesbörd om människan och människans omvärld, se MuseiL 2 §. Omfattningen av denna regleras dock inte och det räcker med att verksamheten i fråga t.ex. är öppen på förfrågan. Det krävs även ett arbete med samlingar av något slag som bl.a. förvärvas och bevaras, se MuseiL 2 §.³⁷ Det allmänna museiväsendet består av de museer där det allmänna har ett bestämmande inflytande över verksamheten. Detta gäller först och främst de museer som drivs av det allmänna, det vill säga statliga museer, regionala museer och kommunala museer. Lagen omfattar även de museer där stat, kommun eller region utsett mer än hälften av ledamöterna i styrelsen eller motsvarande ledningsorgan. Dessa museer drivs i olika organisationsformer men har det gemensamt att det allmänna, genom att ha utsett en majoritet

²⁸ Äganderätt är idéen om ett materiellt rättighetsanspråk där en ägare har kontrollen och makten över en materiell sak, dvs. en egendom, med vissa befogenheter. Se exempelvis Åkerman, Richard, *Är det min eller är det jag? Äganderätt till kroppen*, SvJT, 2003, s. 654 och Martinson, Claes, *Äganderätten och egendomsskyddet (del I av II)*, SvJT, 2021, s. 317.

²⁹ DsU 1987:9, *Natur- och kulturminnesvård*, s. 135.

³⁰ Adlercreutz, Thomas, *Kommentar till kulturmiljölagen (1988:950) 2 kap. 17 §*, Karnov (JUNO), 2023.

³¹ Dvs. kan inte avtalas bort.

³² Adlercreutz, *Kommentar till kulturmiljölagen (1988:950) 2 kap. 17 §*, 2023.

³³ DsU 1987:9 s. 135. Se även Adlercreutz, *Kommentar till kulturmiljölagen (1988:950) 2 kap. 17 §*, 2023.

³⁴ Prop. 2016/17:116, *Kulturarvspolitik*, s. 106-107.

³⁵ Prop. 2016/17:116, *Kulturarvspolitik*, s. 106-107.

³⁶ Prop. 2016/17:116, s. 107.

³⁷ Prop. 2016/17:116, s. 198.

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförelse av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

av ledamöterna i ledningsorganet, har ett bestämmande inflytande över verksamheten.³⁸ Lagen omfattar dock inte sådana verksamheter som är att betrakta som fristående från det allmänna, t.ex. kommersiella eller ideella museiverksamheter, se MuseiL 1 §.

I likhet med de andra lagar som avhandlats innebär museilagen inte någon skyldighet eller möjlighet för länsstyrelserna att samla in museiföremål som utgör kulturegendom enligt Haagkonventionen, åtminstone inte förrän LUF 5 § blir tillämplig. Museilagen kan dock innebära en begränsning av länsstyrelsernas möjlighet att sluta avtal med museer om ett tidigare undanförelse av kulturegendom som ingår i museernas samlingar, i enlighet med det resonemang som förs i avsnitt 4.3 nedan. Som nämns ovan ställer museilagen krav på att museerna förmedlar och gör kulturegendom tillgänglig för allmänheten, ett uppdrag som kan bli svårt att utföra om stora delar av museernas samlingar tas om hand av länsstyrelserna.

4.2.4 Arkiv

Eftersom arkivalier³⁹ skulle kunna vara en del av en fornlämning eller betraktas som ett fornyfynd i sig själv finns det en del överlappning mellan arkivlagens och kulturmiljölagens tillämpningsområden. Dessutom finns det bestämmelser om utförelsetillstånd för arkivalier som är äldre än 50 år i kulturmiljölagens femte kapitel och kulturmiljöförordningen (1988:1188). Arkiv och arkivhandlingar är dock inte gamla böcker, bevarad korrespondens mellan en konung och hans generaler eller kyrkoböcker om födslar, vigslar eller begravningar från 1700-talet, utan är i dagens digitala samhälle mer omfattande och varierade än någonsin och innefattar bland annat mail, ljudupptagningar, filmer och andra typer av digital information.⁴⁰ Till skillnad från kulturmiljölagen reglerar arkivlagen således både historiska och samtida föremål och handlingar.

Det finns både offentliga och enskilda arkiv.⁴¹ Den offentliga arkivsektorn utgörs av alla myndigheter och organ som hanterar eller förvarar allmänna handlingar enligt tryckfrihetsförordningens (1949:105) (TF) bestämmelser och inkluderar även riksdagen, kommunfullmäktige och regionfullmäktige. Arkiv som uppkommer i verksamheter som inte omfattas av tryckfrihetsförordningens bestämmelser om allmänna handlingar kallas enskilda arkiv och omfattas inte av arkivlagens bestämmelser.⁴²

Arkivlagen innebär inte någon skyldighet eller möjlighet för länsstyrelserna att samla in de arkiv som utgör kulturegendom enligt Haagkonventionen, åtminstone inte förrän LUF 5 § blir tillämplig. Arkiv och den information de innehåller är dock att betrakta som kulturegendom och är en viktig del av det svenska kulturarvet enligt ArkivL 3 § st. 2.⁴³ I ArkivL 6 § pt. 3 framgår dessutom att ansvarig myndighet ska skydda arkivet mot förstörelse, skada, tillgrepp och obehörig åtkomst. Formuleringen avser dock den eller de myndigheter som i vanliga fall ansvarar för arkiven och ArkivL 6 § pt. 3 åsyftar med andra ord inte länsstyrelsen i egenskap av, exempelvis, dedicerad mottagare av kulturegendom vid fall av krigsfara eller krig enligt LUF 5 § alternativt i egenskap av tillsynsmyndighet enligt kulturmiljölagen.⁴⁴

Det finns särskilda bestämmelser om arkiv som vårdas av och förvaras hos Svenska kyrkan i lagen om Svenska kyrkan. Dessa bestämmelser avhandlas i korthet i avsnitt 4.2.4 nedan.

³⁸ Prop. 2016/17:116, s. 198.

³⁹ Med begreppet ”arkivalier” avses en samling urkunder och handlingar av olika slag. Arkivalier kan exempelvis bestå av olika typer av allmänna handlingar, brev, skrivelser, protokoll, ärenden och räkenskaper.

⁴⁰ SOU 2019:58, s. 138.

⁴¹ I juridiskt språkbruk syftar begreppet ”enskild” på en fysisk eller juridisk person, dvs. någon som inte är en myndighet eller annat offentligt organ, särskilt när man rör sig inom det offentlighetsrättsliga området. Begreppet ”enskilda” ska alltså, i sammanhanget, förstås som ”privaträttsliga” i motsats till ”offentlighetsrättsliga”. Se Riksarkivet, *Enskilda arkiv – ett mångfacetterat område*, Dnr RA 04-2017/05870, 2019, s. 7-8.

⁴² Riksarkivet, *Enskilda arkiv*, 2019, s. 7-8.

⁴³ Riksarkivet, *Förstärkt skydd av kulturegendom vid väpnad konflikt och under ockupation*, Dnr 04-2014/9778, 2015.

⁴⁴ Länsstyrelsernas egna arkiv har länsstyrelserna självklart en skyldighet att vårda och hantera i enlighet med arkivlagen. Denna skyldighet utsträcker sig dock inte till andra myndigheter- eller enskilda arkivs arkivalier.

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

4.2.5 Svenska kyrkan

Enligt KyrkoL 12 § bildas Svenska kyrkans arkiv av de handlingar från den kyrkliga verksamhet som omfattas av den inomkyrkligt reglerade handlingsoffentligheten, se KyrkoL 11 §. Dessa arkiv ska hanteras på i princip samma sätt som myndighetsarkiv enligt KyrkoL 12 st. 2 pt. 1-3 och Svenska kyrkans arkiv ska således bevaras, hållas ordnade och vårdas så att de tillgodoser rätten enligt 11 § att ta del av kyrkans handlingar, behovet av information för rättskipning, förvaltning, samt forskningens behov, jfr. ArkivL 3 §.

I likhet med arkivlagen innebär lagen om Svenska kyrkan inte någon skyldighet eller möjlighet för länsstyrelserna att samla in de kyrkliga arkiv som utgör kulturegendom enligt Haagkonventionen, åtminstone inte förrän LUF 5 § blir tillämplig.

4.3 Initiera flytt på civilrättslig grund

Trots att det inte finns några bestämmelser som gör det möjligt för länsstyrelsen att initiera undanförel av kulturegendom innan LUF 5 § blir tillämplig innebär inte detta att undanförel av kulturegendom är uteslutet eller på något sätt olagligt.

Såvida det inte finns några bestämmelser i speciallag som förbjuder undanförel av kulturegendom står det länsstyrelserna och ägarna av egendomen fritt att *komma överens* om undanförel innan regeringen beslutat eller föreskrivit att Sverige befinner sig i krig eller krigsfara, men när risken för krig eller krigsfara ökat så pass att föremåls ägare och länsstyrelserna (eller annan myndighet enligt FUF 2 § som blir ansvarig då LUF träder i kraft) anser att ett undanförel är nödvändigt. Det bör i detta sammanhang även poängteras att undanförel i sig kan skada kulturegendom eftersom föremål måste ”hanteras” genom packning och flytt. De kanske inte kan förvaras i rätt fukt- eller temperaturförhållanden under eller efter flytt och de kanske lättare kan bli föremål för stöld. Väntar länsstyrelsen eller andra ansvariga myndigheter enligt FUF 2 § för länge kan det däremot vara för sent och därför är balansen i när föremål undanförel svår men viktig.⁴⁵

Ett exempel på en bestämmelse som eventuellt skulle kunna förhindra en omfattande insamling av museiföremål på civilrättslig grund är MuseiL 2 § som anger att museerna har en skyldighet att bedriva en öppen och publik verksamhet. Denna verksamhet innefattar förmedling av museernas samlingar, vilket blir svårt att åstadkomma om samlingarna undanförel av länsstyrelserna eller någon annan myndighet som har detta ansvar enligt FUF 2 §.

En överenskommelse mellan ägare av kulturegendom och länsstyrelsen bör göras i form av ett eller flera avtal där villkoren och sättet för egendomens undanförel stipuleras. I överenskommelsen bör även försäkrings- och ansvarsfrågor avhandlas för det fall att egendom skadas under packning, flytt eller förvar. Se mer om ansvarsfrågor i avsnitt 5 nedan.

5 Särskilt om ansvar vid flytt

Om ett föremål som länsstyrelsen undanförel skulle skadas vid undanföreln eller förvarandet kan ansvar i första hand utkrävas på civilrättslig eller straffrättslig väg. I det här avsnittet kommer fokus att ligga på det civilrättsliga ansvarsutkrävandet och inte på det straffrättsliga, varför frågor om anställdas skadegörelse eller tjänstefel enligt brottsbalken (1962:700) (BrB) 12 kap. 1 § och BrB 20 kap. 1 § lämnas därhän.

Huvudregeln i skadeståndsrätten är ett culpaansvar⁴⁶ med en rak bevisbörda, vilket innebär att den som fått sin egendom skadad måste bevisa att skadegöraren varit oaktsam och att denna oaktsamhet

⁴⁵ McWilliams, Anna, *Skydd av kulturarv vid krig och krigsfara*, FOI Memo 7963, 2022, s. 5.

⁴⁶ Culpaansvar är en regel som innebär att den som av vårdslöshet orsakar en skada ansvarar för att ersätta denna. Se exv. Hellner, Jan och Radetzki, Marcus, *Skadeståndsrätt*, u.12, Norstedts Juridik, 2023, s. 43.

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförelse av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

orsakat skadan.⁴⁷ Ibland kan bevisbördan i culpaansvaret kastats om så att det är skadegöraren som måste bevisa att hen inte vållat skadan för att undgå skadeståndsansvar. Detta gäller bl.a. vid skada på undanförd egendom.⁴⁸ Det är med andra ord besittaren (dvs. den som har ett föremål i sin besittning) som blir skadeståndsskyldig för skada på undanförd egendom om hen inte kan visa att skadan inte orsakats av hen.⁴⁹ Detta är självklart relevant för en länsstyrelse att ta i beaktan för det fall att den beslutar att undanföra kulturegendom i syfte att undanföra den. Det skadeståndsrättsliga ansvaret torde gälla om undanförelse sker utanför ramarna för lagen om undanförelse i ett tidigare skede med stöd av ett avtal mellan en länsstyrelse och en ägare av kulturegendom på det sätt som beskrivs i avsnitt 4.3 ovan. För det fallet att undanförelsen sker med stöd av LUF 5 § utgår ersättning från staten för förstörd eller skadad egendom i enlighet med LUF 13 §.

När det gäller presumtionsansvar vid skada på undanförd (eller i andra sammanhang omhändertagen) egendom består presumptionen av två antaganden som besittaren måste motbevisa för att undgå skadeståndsansvar, dessa är: 1) att hen varit vårdslös, samt 2) att hens vårdslöshet orsakat skadan. Det räcker dock med att besittaren motbevisar ett av antagandena för att presumptionen ska anses vara bruten.⁵⁰

Presumtionsansvaret vid skada på undanförd egendom kan antingen vara reglerat i lag eller ha tillkommit genom praxis.⁵¹ De situationer där presumtionsansvar vid skada på undanförd egendom tillämpas kan dock skilja sig mycket åt. Det kan exempelvis handla om utomobligatoriska förhållanden (dvs. om det inte finns något avtal mellan den som fått egendom skadad och den som orsakat skadan på egendomen) eller kontraktsförhållanden och det kan gälla såväl vid myndighetsutövning som i konsumentförhållanden.⁵² På grund av detta beror länsstyrelsens ansvar för undanförd kulturegendom på vem egendomen undanförs ifrån och om undanförelsen skett med stöd av LUF 5 § eller om det skett genom avtal.

Utomobligatoriskt skadestånd regleras i huvudsak i skadeståndslagen (1972:207) (SkL). Skadeståndslagen är förvisso principiellt tillämplig även i kontraktsförhållanden, men lagen är dispositiv både i förhållande till vad som reglerats i avtalet och till dispositiva kontraktsrättsliga regler.

Den yttre gränsen för möjligheten att avtala bort skadeståndslagens regler bestäms av tillämpningsområdena för andra tvingande lagar om något avtal inte träffats. Det finns ingen klar skiljelinje mellan utomobligatoriskt och kontraktuellt skadestånd. Skadeståndslagen kan vara tillämplig på skadeståndsanspråk mellan parter till ett kontrakt och omvänt så kan kontraktsförhållandet mellan två parter inverka på tillämpningen av skadeståndslagen.⁵³

När det gäller det kontraktsrättsliga skadeståndet är det viktigt att notera att bevisbördans placering normalt är något som parterna till ett avtal själva råder över. Länsstyrelserna och deras respektive avtalsparter skulle med andra ord kunna välja att avtala bort presumtionsansvaret eller modifiera det så att det passar deras avtalsituation.⁵⁴

6 Slutsatser

De slutsatser som kan dras av redogörelsen i avsnitt 3-5 ovan är att lagen om undanförelse och förstöring blir tillämplig när regeringen beslutar att landet befinner sig i krig enligt LUF 1 § eller föreskriver att lagen ska tillämpas på grund av krigsfara sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda

⁴⁷ Hellner, Jan och Johansson, Svante, *Skadeståndsrätt*, u.6, Norstedts juridik, 2000, s. 145 och Agell, Anders, *Om presumtionsansvar vid skada på omhändertagd egendom*, Håstad, Torgny (red.), Festskrift till Henrik Hessler, Norstedts juridik, 1985, s. 1.

⁴⁸ Henderson, Simon, *Presumtionsansvar vid skada på omhändertagd egendom*, Lunds universitet, 2002, s. 9.

⁴⁹ Henderson, *Presumtionsansvar vid skada på omhändertagd egendom*, 2002, s. 9.

⁵⁰ Agell, *Om presumtionsansvar vid skada på omhändertagd egendom*, 1985, s. 8.

⁵¹ Se t.ex. NJA 1989 s. 191.

⁵² Henderson, *Presumtionsansvar vid skada på omhändertagd egendom*, 2002, s. 9.

⁵³ Hellner och Johansson, *Skadeståndsrätt*, 2000, s. 85.

⁵⁴ Observera att det med största sannolikhet finns ansvarsförsäkringar som påverkar bedömningen av ansvar och ersättning för omhändertagen egendom.

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

av att det är krig utanför Sveriges gränser eller av att Sverige har varit i krig eller krigsfara enligt LUF 2 §. Det finns ingen klar definition av begreppet krig eller krigsfara och detta innebär att ett beslut kan fattas på ett relativt tidigt stadium och att undanförel kan ske på ett ordnat sätt (själva planeringen för undanföreln ska dessutom vara inledd innan LUF 5-10 §§ blir tillämpliga enligt FUF 2 §). För det fallet att regeringen är sen med att besluta att Sverige befinner sig i krig eller krigsfara kan dock konsekvensen bli att ett undanförel av kulturegendom blir svårt eller misslyckas helt och hållet.

De övriga lagar som granskats under författandet av detta memo (kulturmiljölagen, arkivlagen, lagen om svenska kyrkan och museilagen) ger i princip ingen befogenhet eller skyldighet för länsstyrelserna att undanföra kulturegendom innan lagen om undanförel och förstöring blir tillämplig (ev. med undantag för kyrkliga inventarier, se avsnitt 4.2.2 ovan).

Som beskrivs i avsnitt 4.3 finns det (utifrån de rättskällor som ingått i denna studie) en möjlighet för Sveriges länsstyrelser att komma överens med ägarna av kulturegendom att undanförel får påbörjas i ett tidigare skede, om det inte finns någon speciallag som förbjuder det. En överenskommelse mellan ägare av kulturegendom och länsstyrelsen bör göras i form av ett eller flera avtal där villkoren och sättet för egendomens undanförel stipuleras. I överenskommelsen bör även försäkrings- och ansvarsfrågor avhandlas för det fall att egendom skadas under packning, flytt eller förvar.

Vid undanförel gäller ett omvänt culpaansvar om inte något annat överenskommit mellan en kulturegendoms ägare och en länsstyrelse inom ramen för ett avtal. Som påpekas i avsnitt 5 ovan är dock bevisbördans placering normalt något som parterna till ett avtal själva råder över. Länsstyrelserna och deras respektive avtalsparter skulle med andra ord kunna välja att avtala bort presumtionsansvaret eller att modifiera det så att det passar deras avtalsituation.

Titel
Det rättsliga ramverket för undanförel av kulturegendom

Memo nummer
FOI Memo 8424

7 Källförteckning

Litteratur

- Adlercreutz, Thomas, *Kommentar till kulturmiljölagen (1988:950) 5 kap. 1-12 §§*, Karnov (JUNO), 2023.
- Agell, Anders, *Om presumtionsansvar vid skada på omhänderthavd egendom*, Håstad, Torgny (red.), Festschrift till Henrik Hessler, Norstedts juridik, 1985.
- Bernitz, Ulf, *Introduktion*, Bernitz, Ulf, Carlsson, Mia, Heuman, Lars, Leijonhufvud, Madeleine, Magnusson Sjöberg, Cecilia, Seipel, Peter, Warnling Conradson, Wiweka och Vogel, Hans-Heinrich (red.), *Finna Rätt*, u. 15, Norstedts Juridik, 2020
- Bexhed, Jan-Mikael, *Kulturmiljölagen i rättspraxis*, FT, 2020.
- Ericson, Marika, *Krisberedskaps- och totalförsvarslagstiftning: En bilaga till Förutsättningar för krisberedskap och totalförsvaret i Sverige*, Försvårshögskolan, Centrum för totalförsvaret och samhällets säkerhet, 2019.
- Hellner, Jan och Johansson, Svante, *Skadeståndsrätt*, u.6, Norstedts juridik, 2000.
- Henderson, Simon, *Presumtionsansvar vid skada på omhänderthavd egendom*, Lunds universitet, 2002.
- Kleineman, Jan, *Rättsdogmatisk metod*, Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, u.2, Studentlitteratur, 2018.
- Martinson, Claes, *Äganderätten och egendomsskyddet (del I av II)*, SvJT, 2021.
- McWilliams, Anna, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt: En diskussion om behov av kulturarvsforskning för totalförsvaret*, FOI-R--5362--SE, 2022.
- McWilliams, Anna, *Skydd av kulturarv vid krig och krigsfara*, FOI Memo 7963, 2022, s. 5.
- Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt? – om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1 u., Fritze, 1995.
- Åkerman, Richard, *Är det min eller är det jag? Äganderätt till kroppen*, SvJT, 2003.
- Österdahl, Inger, *Krig eller fred: Om regeringsformens definition av krig*, SvJT, 2021.

Förarbeten

- Prop. 1988/88:104, *Om kulturmiljövård*.
- Prop. 2016/17:109, *Förstärkt skydd av kulturegendom vid väpnad konflikt och under ockupation*.
- Prop. 2016/17:116, *Kulturarvspolitik*.

- SOU 1972:15, *Ny regeringsform – Ny riksdagsordning*.
- SOU 1997:43, *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven*.
- SOU 2005:3, *Sveriges tillträde till 1995 års Unidroitkonvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål*.
- SOU 2005:104, *Sverige och tsunamin - granskning och förslag*.
- SOU 2008:125, *En reformerad grundlag*.
- SOU 2019:58, *Härifrån till evigheten. En långsiktig arkivpolitik för förvaltning och kulturarv*.
- SOU 2023:75, *Stärkt konstitutionell beredskap*.

DsU 1987:9, *Natur- och kulturminnesvård*.

Domstolsavgöranden

NJA 1989 s. 191.

Myndighetspublikationer

- Riksantikvarieämbetet, *Fornlämningar*, www.raa.se, 2017, hämtad 2023-11-27.
- Riksarkivet, *Enskilda arkiv – ett mångfacetterat område*, Dnr RA 04-2017/05870, 2019.
- Riksarkivet, *Förstärkt skydd av kulturegendom vid väpnad konflikt och under ockupation*, Dnr 04-2014/9778, 2015.